बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा

विश्वप्रसिद्धस्य तिरुपतिवेङ्कटेशमन्दिरस्य मुख्यद्वारे प्रतापरुद्रदेवस्य (षोड़शशताब्दी) कन्या जगन्मोहिनी इत्यस्याः प्रतिमूर्त्तिः स्थापिता वर्त्तते । तस्याः सादरानुरोधात् विजयनगरनृपतिः कृष्णदेवरायः भगवतः श्रीवेङ्कटेशस्य मन्दिरं निर्माय सुवर्णाच्छादितं कृतवान् इति अस्ति जनश्रुतिः । एतद्धि भक्तिभावस्य, आन्ध्रोत्कलप्रदेशयोः बन्धुतायाश्च निदर्शनम् । तिरुपतिराष्ट्रियसंस्कृत-विद्यापीठस्य कुलपति-ड. हरेकृष्णशतपथिमहोदयस्य सौजन्यात् प्राप्तेयं कथा संपादिता ।

उत्कलेषु सूर्यवंशशासनस्य प्रतिष्ठाता आसीत् गजपतिः कपिलेन्द्रदेवः । तस्य पुत्रः पुरुषोत्तमदेवः काञ्चीविजयं कृतवान् । तस्य पुत्रः आसीत् गजपतिः प्रतापरुद्रदेवः । सूर्यवंशप्रशासकाः विशालसैन्यबलैः देशमुत्तरेण गङ्गातः दक्षिणेन गोदावरीं यावत् सुविस्तृतं भूखण्डं विजित्य विरलगौरवस्य अधिकारिणः बभूवुः । तेषां राजकीयोपाधिः एवंभूत आसीत्, यथा ''गजपतिः गौडेश्वर-नवकोटिकर्णाटोत्कलवर्गेश्वरः वीराधिवीरवरः प्रतापी महाराजः'' इति ।

ख्रीष्टीयषोडशशतकस्य प्रारम्भभागे आन्ध्रराज्ये कृष्णदेवरायः नरपतिरासीत् । तस्मिन् समये उत्कलगजपतिः प्रतापरुद्रदेवः आसीत् । तेन सह कृष्णदेवरायस्य युद्धमभवत् । युद्धादनन्तरं गजपतिप्रतापरुद्रदेवेन कृष्णदेवरायस्य सन्धिः सञ्जातः । प्रतापरुद्रस्य कन्या जगन्मोहिनी अतीव सुन्दरी आसीत् । गजपतिः कृष्णदेवेन सह स्वकन्यायाः जगन्मोहिन्याः विवाहं सम्पाद्य प्रतापरुद्रः प्रभूतानि धनानि तस्मै समर्पितवान् । जगन्मोहिन्या समं कृष्णदेवरायः स्वदेशम् अगच्छत् ।

एकदा जगन्मोहिन्या सह वार्त्तालापसमये कृष्णदेवरायः तस्याः कटिप्रदेशे चक्राकारं खड्गम् आलोक्य भयभीतोऽभवत् । वस्तुतः सा तस्याः मेखला आसीत् । उत्कलपरम्परानुसारेण खड्गरूपां मेखलां क्षत्रियराजकुमारी विपत्काले आत्मरक्षार्थं व्यवहरति स्म । रहस्यमिदं कृण्णदेवो न अजानात् । सोऽमन्यत यत् पितृपराजयात् प्रतिशोधपरायणा उत्कलकुमारी कदाचित् तस्य हत्यां करिष्यति इति ।

जगन्मोहिनी तस्मै सत्यं न्यवेदयत् । परन्तु स तस्याः वचने विश्वासं न अकरोत् । ततोऽसौ जगन्मोहिन्याः निर्वासनार्थम् आदिष्टवान् ।

राज्ञः आदेशानुसारं निर्वासिता जगन्मोहिनी आन्ध्रप्रदेशस्य घनारण्यसङ्कुले सप्तगिरिवेष्टिते चन्द्रगिरिप्रदेशे एकाकिनी न्यवसत् । राजकन्या संस्कृतकाव्यरचनायां संगीतविद्यायां च निपुणा आसीत् । जगन्मोहिनी स्वदुर्भाग्यस्य कारणम् ईश्वरेच्छा इति अवधार्य चित्तप्रशान्तये काव्यं रचयामास । यथा –

भ्रमन् वनान्ते नवमञ्जरीषु
न षट्पदो गन्धफलीमजिघ्रत् ।
नासौ न रम्या न च किं स रन्ता
गरीयसी केवलमीश्वरेच्छा ।।

पद्यमिदं सकरुणं सुललितञ्च वीणावाद्येन सह गायन्ती सा वनवासिभिः विलोकिता । वनवासिनः तस्याः परिचयं ज्ञात्वा तस्यां महतीं श्रद्धां समवेदनाञ्च प्रदर्शयामासुः । तस्याश्चित्तप्रसादनाय वनवासिनस्तां वेङ्कटेश्वरं दर्शयितुं नीतवन्तः । तत्र जगन्मोहिनी माधवस्य रूपं दृष्ट्वा नीलमाधवरूपिणं श्रीजगन्नाथस्य स्मरणं कृत्वा भावविह्वला जाता । ततः आरभ्य भक्त्या प्रतिदिनं सा पर्वतशिखरमागत्य तस्य अर्चनां कृत्वा महान्तं सन्तोषमवाप ।

अथैकदा भूपतिः कृष्णदेवः मृगयानिमित्तं तत्प्रदेशम् आगतः । वनवासिनस्तस्य भव्यं स्वागतं कृतवन्तः । कथाप्रसङ्गेन संगीतनिपुणायाः जगन्मोहिन्याः विषये श्रुत्वा, तस्याः निलयं गत्वा तां द्रष्टुमैच्छत् । तत्रागत्य स्वीयां कनिष्ठां राज्ञीं जगन्मोहिनीं तदवस्थायां दृष्ट्वा सर्वं विदितवान् । तस्याः स्वरचितां संस्कृतकवितां श्रुत्वा च विस्मितः । अकारणं तां प्रति सः अन्यायम् आचरितवान् इति अवगम्य अतीव दुःखितोऽभवत् । पश्चात्तापं गतः सः अपि तां क्षमां सम्प्रार्थितवान् । पूर्णमर्यादया पुनः स्वकीयं राजप्रासादं प्रापयितुं तस्यै न्यवेदयत् । तदुद्यममनादृत्य जगन्मोहिनी तमवादीत् – ''भवान् (कृष्णदेवः) तदा मम पतिरासीत् । सम्प्रति तु भगवान् वेङ्कटेशः माधवः मम पतिरेव । तं जगत्पतिं विहाय नाहं कुत्रापि स्थास्यामि । परस्मिन् दिवसे कृष्णदेवस्य प्रार्थनया सा तं देवस्थानं नीत्वा वेङ्कटेशं प्रादर्शयत् । मुग्धचकितः राजा अपश्यत् यत् सप्तगिरिषु चन्द्रगिरिः अन्यतमः । तत्र माधवरूपः भगवान् वेङ्कटेश्वरः वनवासिभिः पूजितः आसीत् । राजा वेङ्कटेश्वरस्य दर्शनेन कृतकृत्यः अभवत् ।

ततः राजा जगन्मोहिन्यै अकथयत्- यदि भवती मम प्रासादं नागच्छति, तदस्तु । परन्तु तव कृते किमहं करिष्यामीति स्वेच्छया कथयतु । कृष्णप्राणा सा उक्तवती – राजन् ! मम विवाहकाले मत्पिता बहु सुवर्णादिकं दत्तवान् । तत्सर्वं तव राजकोषे स्यात् । भवान् पर्याप्तं सुवर्णं प्रदाय प्रभोः कृते एकं भव्यं मन्दिरं निर्माय तत् काञ्चनेन आच्छादयतु इति । राजा तथास्तु इत्यवोचत् । तदाज्ञया अविलम्बं यत् प्रार्थितं तत्सम्पादितम् । मन्दिरमपि सुवर्णेन मण्डितं

कृतम् । तदेव मन्दिरं क्रमशः तिरुपतिवेङ्कटेशमन्दिरनाम्ना विश्वप्रसिद्धं जातम् । एतद्विषयस्य स्मृतिरक्षार्थं वेङ्कटेशमन्दिरस्य मुख्यद्वारे उत्कलराजकन्यकायाः जगन्मोहिन्याः प्रतिमूर्तिं राजा कृष्णदेवरायः स्थापितवान् । सा सम्प्रत्यपि सर्वैरवलोक्यते ।

टिप्पणी :

बलीयसी - (ବଲ୍ + ଇୟସୁନ୍ + ଙୀପ୍) ଅଧିକ ବଳଶାଳିନୀ । **विजित्य** - ବିଜୟ ଲାଭ କରି ।

एवंभूतः - ଏହିପରି । **सन्धिः** - ଚୁକ୍ତି, ସମ୍ବନ୍ଧ, ବନ୍ଧୁତା । **संजातः** - ହେଲା । **संपाद्य** - ସଂପାଦନ କରାଇ । **प्रभूतानि** - ପ୍ରଚୁର, ଅଧିକ । **मेखला** - କଟିସୂତ୍ର, କଟିଭୂଷଣ, କମରପଟୀ । **कदाचित्** - କୌଣସି ସମୟରେ । **आदिष्टवान्** - ଆଦେଶ ଦେଲେ । **संकुले** - ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । **अवधार्य** - ଅବଧାରଣ କରି, ମନେକରି । **षट्पदः** - ଭ୍ରମର । **गरीयसी** - ଗୁରୁତରା, ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । **गन्धफली** - ପ୍ରିୟଙ୍ଗୁଲତା । **अजिघ्रत्** - ଶୁଙ୍ଘିଲା । **विलोकिता** - ଦୃଷ୍ଟା । **ज्ञात्वा** - ଜାଣି । **समवेदनाम्** - ସାନ୍ତ୍ୱନା । **प्रदर्शयामासुः** - ପ୍ରଦର୍ଶନକଲେ । **चित्तप्रसादनाय** - ମନୋରଞ୍ଜନପାଇଁ । **दर्शयितुम्** - ଦେଖାଇବାକୁ । **आरभ्य** - ଆରମ୍ଭ କରି । **भक्त्या** - ଭକ୍ତିରେ । **अर्चनाम्** - ପୂଜା । **अवाप** - ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । **भूपतिः** - ରାଜା । **स्वकीयम्** - ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ । **कनिष्ठा** - ସାନ । **राज्ञी** - ରାଣୀ । **विदितवान्** - ଜାଣିଲେ । **अवगम्य** - ଜାଣି । **पश्चात्तापम्** - ଅନୁତାପ । **प्रापयितुम्** - ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ । **अनादृत्य** - ଅନାଦର କରି । **अवादीत्** - କହିଲେ । **विहाय** - ତ୍ୟାଗ କରି । **कृतकृत्यः** - କୃତାର୍ଥ, ଚରିତାର୍ଥ, ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । **प्रासादः** - ଭବନ । **तदस्तु** - ତାହା ହେଉ । **प्रदाय** - ପ୍ରଦାନ କରି । **निर्माय** - ନିର୍ମାଣ କରି । **काञ्चनेन** - ସୁବର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱାରା । **आच्छादयतु** - ଆଚ୍ଛାଦନ କରନ୍ତୁ । **रक्षार्थम्** - (ରକ୍ଷାୟୈ ଇଦଂ ରକ୍ଷାର୍ଥମ୍) ରକ୍ଷାନିମିତ୍ତ । **अवलोक्यते** - ଦର୍ଶନ କରାଯାଏ ।

अभ्यास :

1. निजभाषया प्रायशः वाक्यत्रयेण उत्तरं लिखत ।

(क) प्रतापरुद्रदेवस्य कस्तावत् वंशपरिचयः ।

(ख) जगन्मोहिन्याः कदा केन सह विवाहः अभवत् ?

(ग) कृष्णदेवरायः जगमोहिन्याः निर्वासनार्थं कथम् आदिष्टवान् ?

(घ) जगन्मोहिनीं के कुत्र च वेङ्कटेश्वरं दर्शितवन्तः ?

(ङ) कृष्णदेवरायः कथं पश्चात्तापं कृतवान् ?

(च) पत्या सह राजप्रासादं गन्तुं जगन्मोहिनी कथम् अवारयत् ?

(छ) मन्दिरनिर्माणविषये जगन्मोहिनी राजानं किम् उक्तवती ?

(ज) जगन्मोहिन्या: प्रतिमूर्त्ति: केन कुत्र स्थापिता ?

2. संक्षेपेण उत्तरं लिखत ।

(क) उत्कलस्य सूर्यवंशशासनस्य क: प्रतिष्ठाता ?

(ख) क: काञ्चीविजयं कृतवान् ?

(ग) कृष्णदेवराय: कस्मिन् राज्ये नरपतिरासीत् ?

(घ) का प्रतापरुद्रदेवस्य कन्या ?

(ङ) जगन्मोहन्या: कटिप्रदेशे किं दृष्ट्वा कृष्णदेवराय: भीत: अभवत् ?

(च) क्षत्रियराजकुमारी आत्मरक्षार्थं खड्गरूपां कां व्यवहरति स्म ?

(छ) जगन्मोहिनी कुत्र एकाकिनी न्यवसत् ?

(ज) राजकन्या कस्मित् शास्त्रे निपुणा आसीत् ?

(झ) 'गन्धफली. शब्दस्य कोऽर्थ: ?

(ञ) के जगन्मोहन्यां महतीं श्रद्धां प्रादर्शयन् ?

(ट) जगन्मोहिनी कस्य रूपं दृष्ट्वा भावविह्वला जाता ?

3. बन्धनीमध्यात् रेखाङ्कितपदानां कारकविभक्तिगतं शुद्धम् उत्तरं चिनुत ।

(क) <u>उत्कलेषु</u> सूर्यवंशशासनस्य प्रतिष्ठाता आसीत् कपिलेन्द्रदेव: ।

(भावे सप्तमी, स्थानाधिकरणे सप्तमी, अवच्छेदे सप्तमी)

(ख) ते दक्षिणेन <u>गोदावरीं</u> यावत् विशालभूखण्डं जितवन्त: ।

(अनुक्ते कर्मणि द्वितीया, यावत् शब्दयोगे द्वितीया, दक्षिणेन शब्दयोगे द्वितीया)

(ग) <u>तेन</u> सह कृष्णदेवरायस्य युद्धम् अभवत् ।

(प्रकृत्यादिभ्य: तृतीया, अनुक्ते कर्त्तरि तृतीया, सहार्थे तृतीया)

(घ) जगन्मोहनी <u>तस्मै</u> सत्यं न्यवेदयत् ।
(क्रोधार्थे चतुर्थी, निवेदनार्थे चतुर्थी, निवृत्त्यर्थे चतुर्थी)

(ङ) जगन्मोहिनी <u>जगन्नाथस्य</u> स्मरणं कृत्वा भावविह्वला जाता ।
(सम्बन्धे षष्ठी, कृद्योगे षष्ठी, अनादरे षष्ठी)

(च) तस्याः <u>निलयं</u> गत्वा तां द्रष्टुम् ऐच्छत् ।
(गत्यर्थकधातुयोगे द्वितीया, कर्मणि द्वितीया, व्याप्त्यर्थे द्वितीया)

(छ) मुग्धचकितः राजा प्रभोः <u>दर्शनेन</u> कृतकृत्यः जातः ।
(हेतौ तृतीया, करणे तृतीया, प्रयोजनार्थे तृतीया)

(ज) मम <u>विवाहकाले</u> पिता बहु सुवर्णादिकं दत्तवान् ।
(स्नेहार्थे सप्तमी, भावे सप्तमी, कालाधिकरणे सप्तमी)

4. अधोलिखितानि पदानि व्यवहृत्य वाक्यानि रचयत ।

दक्षिणेन, समम्, आरभ्य, स्वेच्छया, क्रमशः भक्त्या, विहाय, कृते, संप्रति ।

5. सन्धिं कुरुत ।

राजकीय + उपाधिः, भयभीतः + अभवत् , वीर + अधिवीरवरः, नरपतिः + आसीत् युद्धम् + अभवत् , ततः + असौ, जगत् + मोहिन्याः, रहस्यम् + इदम् , घन + अरण्ये, गौड + ईश्वरः, तम् + अवादीत् , नरपतिः + आसीत् , कुत्र + अपि, केवलम् + ईश्वरेच्छा, युद्धात् + अनन्तरम् , ईश्वर + इच्छा ।

6. सन्धिविच्छेदं कुरुत :

आदेशानुसारम्, वनाधिवासिना, दृष्टिमाकृष्टवती, समवेदनाञ्च, वेङ्कटेश्वरम्, श्रीजगन्नाथस्य, द्रष्टुमैच्छत्, पश्चात्ताप, न्यवेदयत्, पतिरासीत्, पतिरेव, करिष्यामीति, स्वेच्छया, तदेव, सम्प्रत्यपि, सर्वैरवलोक्यते ।

7. बन्धनीमध्यात् विग्रहवाक्यं /समस्तपदं/ समासनाम चित्वा शुद्धम् उत्तरं लिखत ।

(क) शुक्लनवमी (शुक्ला नवमी, शुक्लः नवमी, शुक्लं नवमी)

(ख) जगतः पतिः तम् (जगत्पतिः, जगत्पतिम्, जगत्पतये ।

(ग) चतुर्युगम् (बहुव्रीहिः, द्वन्द्वः, द्विगुः) ।

(घ) वनवासिनः (वने वसति इति, वने वसन्ति इति, वनं वसन्ति इति) ।

(ङ) सङ्गीतस्य विद्या ताम् (संगीतविद्या, संगीतविद्याम्, संगीतविद्यया) ।

(च) मुख्यद्वारे (तत्पुरुषः, द्वन्द्वः, कर्मधारयः) ।

(छ) प्रतिदिनम् (दिने दिने, दिनात् दिनात्, दिनं दिनम्) ।

(ज) महान् चासौ राजा चेति (महाराजा, महाराजः, महाराजम्) ।

(झ) पुरुषोत्तमः (कर्मधारयः, द्विगुः, सप्तमीतत्पुरुषः)

8. बन्धनीमध्यात् शुद्धं प्रकृतिगतं प्रत्ययगतं वा उत्तरं चित्वा शून्यस्थानानि पूरयत ।

(क) शासनम् = शास् + ______ । (अनीय, ल्युट्, शतृ)

(ख) विजित्य = वि + ______ + ल्यप् । (नी, जी, जि)

(ग) समर्पितवान् = सम् + अर्प् + ______ । (क्त, क्तवतु, शतृ)

(घ) गीत्वा = ______ + क्त्वा । (कै, गै, पा)

(ङ) स्मरणम् = ______ + ल्युट् । (मृङ्, स्मृ, कृ)

(च) जातम् = ______ + क्त । (जन्, मन्, जि)

(छ) आलोक्य = आ + लोक् + ______ । (शतृ, अनीय, ल्यप्)

(ज) विश्वासम् = वि + श्वस् + ______ । (घञ्, क्त, शतृ)

(झ) अवधार्य = अव + ______ + ल्यप् । (धृ, धुञ्, धि)

(ञ) भक्तिः = भज् + ______ । (शतृ, क्त, क्तिन्)

(ट) = प्र + सिध् + ______ प्रसिद्धम् । (शानच्, क्त, शतृ)

9. स्त्रीप्रत्यये रूपाणि लिखत ।

सुन्दर, प्रतिष्ठातृ, कुमार, एकाकिन्, निपुण, गरीयस्, जात, वनवासिन्, गायत्, कनिष्ठ, राजन्, कृष्णप्राण ।

■